

נושא בדף היומי

י"ל ע"י 'שערי הוראה' המפעל העולמי להפצת תורה והוראה

ע"ש
הרה"ח
ר' אפרים חיים
הלוי קלוין
ד"ר

גליון ט"ז, חשוון תשע"ג
פרשת וירא | מסכת שבת

שבת דף ל"ח ע"א

כמה הערות ובירורים בדין 'מעשה שבת'

א. מעשה שבת באיסור דרבנן / ב. טבילה בשבת באיסור אי מטהרת / ג. מעשה שבת כשלא נשתנה התבשיל כלום מהמלאכה / ד. פתח המקרה ונדלקה הנורה דין התבשילין / ה. שתיל שנטע באיסור, ודין תבשיל שהכינו משבת לחול

בסוגיין (לח) נתבאר אגב גררא דינא אריכתא שמקורו בחולין (טו) ונשנה ונשלש כמ"פ בש"ס, והוא דין מעשה שבת, וכה איתא הכא: "המבשל בשבת בשוגג יאכל, במזיד לא יאכל" ודין זה מבואר בגמ' חולין שם, ובש"ע סימן ש"ח (סעי' א), ותורף הגמ' בחולין שם ובטוש"ע הוא, נחלקו התנאים בדין מעשה שבת, [א] דעת רבי מאיר, בשוגג מותר גם להמבשל עצמו מיד, ובמזיד מותר רק במוצ"ש בין לו בין לאחרים. [ב] לרבי יהודה, בשבת אסור אפי' לאחרים, אבל במוצ"ש אם היה בשוגג מותר גם לו מיד, ואם במזיד לו נאסר עולמית ולאחרים מותר. [ג] ולר"י הסנדלר, במזיד אין היתר, ובשוגג מותר לאחרים במו"ש.

גם להלכה נחלקו הפוסקים שם, [א] המחבר ושועה"ר, פסקו כרוב ראשונים דס"ל הלכה כר"י, דשוגג נמי שרי רק למו"ש וה"ה שוכח ועושה ע"פ הוראת חכם (מג"א ו"א). ובמזיד, לו אסור עולמית, ולאחרים מותר למוצ"ש (שו"ע שם) ואפי' למי שנתבשל בשבילו (מג"א ו"א). [להלכה נקטינן כר"ן ורא"ש ורמב"ם, דמותר אפי' מיד במו"ש, ואי"צ בכדי שיעשו כמו לענין אמירה (שו"ע שם), דשאני התם דקל בעיניו ושמא יאמר לו להדיא, משא"כ הכא לא יאמר לישראל, ועוד שלא ישמע לו שאין אדם חוטא ולא לו (ט"ז ו"א). ודלא בה"ג ורמב"ן דאף במו"ש ממתין בכדי שיעשו (ב"י שם)]. [ב] אמנם דעת הגר"א, דהלכה כר"מ, דבשוגג מותר מיד, ובמזיד למוצ"ש אפי' למבשל עצמו (משנ"ב שם). [ג] דעת המשנ"ב, דבשעת הצורך בשוגג אפשר לסמוך על הגר"א. אלו תורף הדינים בקיצור דברים.

א. מעשה שבת באיסור דרבנן

במה דברים אמורים בעבר ועשה איסור של תורה, אבל עשה מלאכה דרבנן אין הדבר מוסכם שיאסר משום מעשה שבת, ונחלקו בדבר גדולי הפוסקים, דדעת הפרמ"ג (סי' ש"ח משב"ז ב) דשווה לאיסור של תורה, ואולם הגר"א (הבגה' השו"ע שם) והחיי אדם (ח"ב כלל ט' ס"א) דבזה סומכין בשוגג על דעת רבי מאיר. דעה נוספת הובא בפרמ"ג (שם סק"א) הוא דעת הלבוש, דאדרבה באיסור דרבנן הוא חמור יותר דאף במוצ"ש צריך להמתין בכדי שיעשו, וכמו לענין אמירה לגוי שבסי' ש"ז (סעי' כ), דמאי שנא, מה התם יבואו לעשות כן לכתחילה, ה"ה הכא. אבל הפרמ"ג (שם, וסק"ב, וב"א סק"ט) הפריך דבריו, דשאני התם דאינו עושה האיסור בידיים חיישינן טפי שיעשה כן לכתחילה, וכן פירש בדעת הט"ז (שם סק"א). וגם הא"ר (סק"ד) תמה דמדברי התוס' והרא"ש מוכח דדוקא אמירה אסור בכדי שיעשו. וכ"כ לתמוה במנוה"ט (קנה"מ סק"ב), וגם הפרמ"ג הניף ידו שנית בסי' רנ"ג (משב"ז סק"י) להוכיח כן מדברי הר"ן דרק כשאין בו מעשה יש לחשוש ולאסור, ולכן אסר שם בעבר ושיהיה, וכ"כ בספרו ראש יוסף (לח: ד"ה אמר הכותב).

ולכן הכריע הפרמ"ג דכשעשה מלאכה דרבנן דינו כמו המבשל בשבת לחומרא ולקולא, וכן מפורש כבר בדברי המג"א (סי' של"ט סק"ז) בשם הר"ן שאם הפריש תרומות ומעשרות בשבת דינו כמו המבשל, וכ"כ בפרמ"ג סי' שכ"ג (א"א סק"א) דכן דעת המג"א גם כשהטביל כלים בשבת ע"ש. ומ"מ אם עשה איסור דרבנן שאין בו מעשה, כגון עבר ושיהה באיסור כתב התהל"ד (סי' רנ"ג סק"ו) דמודי דבמו"ש מותר גם למשהה עצמו ואי"צ להמתין בכדי שיעשו. ע"ש. אך דע דהרמב"ם (פכ"ג ה"ח, ועוד כמ"פ) הכריע דבאיסור דרבנן נקטינן כר"מ, וכמו שכתב הגר"א (הכא) דס"ל דבדרבנן גם ר"י מודה לרבי מאיר [ואמנם יל"ע בזה קצת, דא"כ יש עוד מחלוקת בין ר"י לר"מ, אם בדרבנן יותר קיל משל תורה, דאל"כ אם לר"י בדרבנן דינו כר"מ, למה לר"מ לא יהיה מותר עוד יותר. ויל"ע בסברת פלוגתא זו, ואפושי פלוגתא לא מפשינן]. וכדעה זו פסק בשועה"ר (סי' של"ט ס"ז) וגם בסימן שי"ח (סעי' א') מדוייק כן בדבריו כמש"כ בקצוה"ש (סי' קכ"ד סק"ב), וכבר נפסק כן בשעה"מ (פכ"ב משבת) ובפנים מאירות (סי' ל') כמו שהביאם בתהל"ד (סי' רנ"ג סק"ה) והתו"ש בסי' של"ט (סק"י), וכ"כ המשנ"ב (שם סקכ"ה, וע"ש בשעה"צ סקכ"ה).

ומה שתמה הביה"ל (סי' שי"ח ס"א ד"ה המבשל) על ראיות הפרמ"ג עי' בזה בשו"ת מגידות (סי' ק"ט) ובמגד יהודה (שם או"ח) שיישבו דבריו. ועי' בקצות השולחן (סי' קכ"ח, בדה"ש סק"ד) שהביא עובדא דהוה אצל המשנ"ב שמלח בשוגג את הצנון ודחהו מלפניו מלאכלה, משמע דס"ל דאף בדרבנן נאסר התבשיל, וע"ש דצ"ל דהמשנ"ב החמיר על עצמו. וממילא כבר יצא עוררין על כל גופא דעובדא הנ"ל, ולכן קשה להוכיח משם. והמשנ"ב (סי' שי"ח סק"ח) הביא מהרעק"א דאם בישל בתולדות חמה נאסר בדיעבד. וצריך לפרש דס"ל דמיירי התם במזיד, דאל"כ למה יאסר הא לשיטתו שוגג בדרבנן מותר. אמנם הפרמ"ג בסי' שי"י (משב"ז סק"א) פשיטא ליה דמיירי התם במזיד, ומזה מכריח כשיטתו דאין נפק"מ בין דרבנן לדאורייתא, ובאמת גם בסימן שי"ח אסר הפרמ"ג (א"א סק"ט) בבישל בתולדות חמה בדיעבד, וכתב בתהל"ד (סק"ד) שהוא לשיטתו דאף שוגג נאסר, משא"כ לדידן ע"ש.

ב. טבילה בשבת באיסור אי מטהרת

לעיל הובא דברי המג"א בטבילת כלים בשבת שאסור מדרבנן, שאם עבר וטבל דינו כמעשה שוגג ממש כמו המבשל בשבת, וכמו שביאר בדבריו הפרמ"ג הנ"ל. הנה בתורת השלמים (יו"ד סי' קצ"ז סק"ג) דן בטבילה שלא בזמנה דקי"ל שלא תטבול בשבת, אם עברה וטבלה אם מותרת או לא. והביא בשם תשו' חוט השני (סי' ע) דבשוגג מותרת לו מיד ובמזיד אסורה עד מו"ש, דכיון שהוא איסור דרבנן הכי נקטינן. אבל בסדרי טהרה (שם סק"ה) ס"ל דאף בשבת מותרת, דכיון שיש המתירים לכתחילה א"א לאסור בדיעבד (וכמג"א סי' שכ"ג סק"א), והביא דבריו שם בפת"ש (סק"ה) וכתב דכן נראה דעת החכם צבי (סי' י"א) ע"ש. הרי דהתורת השלמים הסכים לדין המג"א דבדרבנן דינו כרבי מאיר.

אגב, יש להסתפק אם לדעות האומרים שהיא נאסרת עד מוצאי שבת, האם רק לענין מה שמותרת לו בזה אסורה, או גם לענין כל ההרחקות אוסרים לו, כי לכאורה אין ביטול ההרחקות תוצאה ישירה מהטבילה, אלא רק תוצאה ממנה שהיא מותרת. וזה רק כמו הנאה מדמי מעשה שבת דשרי כמו שהוכיח המשנ"ב (סי' שי"ח סק"ד) מהגמ' בב"ק (ע"א). ויל"ע. וע"ע בשו"ת מגדנות אליהו (ח"ב סי' קנ"ג) שהעיר בכל הלכה זו די"א שאסורה עד מוצ"ש דהא לצורך מצוה הוא, ובמקום מצוה הרי לא אסרינן מעשה שבת כמש"כ השועה"ר (סי' תנ"ד סעי' י"ב) וע"ש מה שכתב ליישב.

ג. מעשה שבת כשלא נשתנה התבשיל כלום מהמלאכה

עוד נידון גדול מצאנו בדיני "מעשה שבת" בגוונא שהמלאכה שעשה באיסור לא שינה את התבשיל כלום, והוא רק נהנה ממנה בעקיפין, ודוגמא מצויה לזה הוא במלון וכדו' שעובד ישראל העלה את אוכל בשבת דרך המעלית, או חיילים במוצב שקיבלו את מנות המזון מחייל יהודי שהביאם ברכב בעצם יום השבת ל"ע, דהנה המלאכה האסורה לא נעשתה בגוף התבשיל [כמו בישול], אלא שהמאכל בא אליו ע"י איסור.

הנה דבר זה מחלוקת גדולה בראשונים הוא, דהרשב"א (לקמן קל): הביא בשם רבינו יונה דכו"ע מודי דאם לא הועילה המלאכה כלום בתבשיל, כגון הוצאה, אינו אסור משום מעשה שבת, וכ"כ הריטב"א בשמו בערובין

(מא:) וכ"פ בקרבן נתנאל (רפ"ד דערובין או' ע'). [אמנם מצינו שתירה בדברי הרשב"א, ממש"כ בשמו הרב במגיד (ספ"ח משבת) וממש"כ בעבוה"ק (בי"ג שער ה, פכ"ד). ועי' בזה בשו"ת מהרש"ם (ח"ג סי' של"ד) ובאמרי בינה (סי' כ) ע"ש], וע"ע בשו"ת עונג יו"ט (יו"ד סי' ס"א בהגה"ה). אמנם הרמב"ם (פ"ו משבת הכ"ד) פסק דבשווג יאכל מיד, ובמזיד למוצ"ש [ומשמע דאף דהלכה כר"י, בזה פסק כר"מ], וכ"ד הרא"ש (ריש פ"ד דעירובין ס"ב) ותוס' בעירובין (מא: ד"ה במזיד) וכ"פ בשו"ע (סי' ת"ה ס"ט) דהמוציא פירות חוץ לתחום, בשווג מותר לאכלם שם ובמזיד אסור עד מו"ש אפי' לו בעצמו, ושיש מתירים לאכלם אפי' בשבת למי שלא הוציאם. והלכה כדעה קמייטא כמש"כ שם הא"ר (סקט"ז) ושועה"ר (שם ס"ט) ובמשנ"ב (סקנ"ב) דבשווג שרי ובמזיד אסור, והיינו דבכה"ג שלא היה האיסור בגוף המאכל ולא נשתנה עי"ז, אף בו יש איסור מעשה שבת אלא דבזה הלכה כרבי מאיר.

והנה בשו"ע שם איתא עוד דאם הוחזרו הפירות למקומם מותרים, כיון "דאנוסים הם", ותמה שם המג"א (סקי"ד) מאי שנא מהמבשל בשבת דאסור, ותני' דשאני בזה שתחומין דרבנן וגם אין לו עוד פירות. ומשמע מדבריו דס"ל האם היה מדאורייתא היה נאסר אף שאינו מעשה בגוף הפירות, וכ"כ בשועה"ר (שם סעי' ט) דאינו נאסר מפני שהוא דרבנן ואינו שינוי בגוף הפירות. וא"כ מבואר גם אמאי פסקו התם כמו ר"מ דבמזיד שרי גם לו למוצ"ש, כיון שהוא איסור דרבנן ובזה אין הלכה כר"י אלא כר"מ (כפי שביירתי באריכות בסמוך). ברם בביה"ל שם (ד"ה מאי טעמא) כתב דמשמע דאפי' באיסור דאורייתא נמי שרי, ודלא כהמג"א, והטעם דמותר, כיון שאינו נהנה כלל מהמלאכה וכמש"כ הרמב"ן (מא: ד"ה וזו שאמר), וכן נקטו המאמר מרדכי (סק"ה) ואליה רבה (סקי"ב) ונשמת אדם (כלל ט' דין י"א). אלא דא"כ צריך עיון אמאי הלכה הכא כרבי מאיר ולא כרבי יהודה, דהא כשלא הוחזרו שוב נהנה, והו"ל דינו כמו מעשה שבת דעלמא, ויל"ע.

ד. פתח המקרר ונדלקה הנורה דין התבשילין

אתה הראת לדעת שיש ג' דעות. א] דהרשב"א והריטב"א ורבינו יונה התירו אם לא נשתנה כלום בגופם. ב] ורמב"ם ורא"ש וכ"פ השו"ע דדוקא כשאינו נהנה כלל שרי, כגון הוחזרו, ובלא זה דינו כרבי מאיר. ג] ולמג"א דוקא דרבנן, אבל בדאורייתא אפי' הוחזרו דלא נהנה כלל אסור. והנה הרמב"ן הנ"ל שהביא המשנ"ב שם אסר כשלא הוחזרו כיון שהוא איסור של תורה, ע"ש. משמע מדבריו דדינו כמבשל ממש, והיינו דהלכה כרבי יהודה ולא כרבי מאיר. ולכן פסק החי"א (ח"ב כלל ט' ס"א) דבאיסור דאורייתא ראוי להחמיר כמו המבשל גם במלאכה שאינו משנה התבשיל. וכן מסיק בשמו בביה"ל (סי' שי"ח ס"א ד"ה אחת). [דוגמה מעשית לזה אפשר שהוא באופן, כשהדליק הפלטה בשבת באיסור והתבשילים שע"ג מבושלים כ"צ וחמים, ויל"ע אם הוא דומה, עי' ב"י סו"ס רנ"ג, ודו"ק].

ונסתפקתי בדין עבר וקרע אריזה באיסור באופן שיש איסור קורע (עי' סי' ש"מ סעי' י"ג, משנ"ב וביה"ל שם) או איסור מוחק (במקום האותיות), וכיו"ב דוגמאות לרוב, האם המאכל שבו נאסר משום מעשה שבת. ותורף השאלה, דאם הפירות הובאו מחוץ לתחום במזיד אסורים, אבל לית מאן דפליג דאם הלך הוא אצל הפירות חוץ מתחום שלו, פשוט דאין לו איסור לאכול שם משום מעשה שבת, אף שהגיע לשם באיסור. וא"כ ה"ה בזה צ"ע כשקורע האריזה, האם הוא איסור במאכל או בדרך ההגעה למאכל, או דילמא עוד צד לאסור, דכיון שהפתח נעשה באיסור אולי אסור להוציא דבר דרכו שנהנה ממעשה שבת [ויהיה מותר לפי"ז לפתוח בהיתר מהצד השני ולאכול התוך]. ועי' שש"כ (פ"י הערה מ"ז) שאם פתח המקרר ונדלקה הנורה דדעת הגרשז"א להתיר התבשילים שבו מכמה צירופים ע"ש. וע"ע באג"מ (ח"ב סי' ע"א) להתיר קריאת אגרת שנפתחה באיסור, וע"ע בשו"ת באר משה (ח"ו קו' עלקטריק, סי' י') ובשו"ת אז נדברו (ח"ה סי' י"ז), ועי' בספר מלכים אומניך (עמ' תקכ"ה) בשם הגרי"ש אלישיב דאם פתח דלת ע"י כרטיס מגנטי באיסור, דהחפצים שבחדר מותרים. וע"ע בספר מאור השבת (ח"א סי' י"ח) שהרבה להביא דוגמאות מעשיות כאלו. ע"ש. ועי' במנחת שלמה (ח"א סי' ה, אות ב) שדן בכ"ז לפי דברי המג"א (סי' תקי"א) לענין חפר ביו"ט כדי להוציא הלפתות, ע"ש.

ה. שתיל שנטע באיסור, ודין תבשיל שהכינו משבת לחול

עוד יש מדיני "מעשה שבת" בין מי שנטע נטיעה בשבת באיסור, דמשמעות הש"ס בגיטין (ג. בדעת רבי יהודה) דאפי' בשווג צריך לעקור הנטיעה, על אף דבכל איסור קי"ל דבשווג מותר עכ"פ למוצ"ש, וביאור דין זה כתב

בביאור הלכה (סי' שי"ח ס"א ד"ה אחת) דצריך לעקור הנטיעה מחמת דלא מינכר "בשבת" הקנס, דממילא עדיין אינו ראוי בשבת, וגם דפסק כרבי יהודה לענין המבואר בגיטין (גג.) שם, ודלא כסתם משנה דתרומות (פ"ב מ"ג) דרק מזיד יעקור ולא שוגג, דאמרינן התם בגמ' שהוא דעת רבי מאיר. אולם לך נא ראה במנחת פתים (שיירי מנחה סי' שי"ח) שתמה למה השמיט הרמב"ם דין המשנה דתרומות, והביא בשם התוס' חדשים, דרק בנוטע הדין כן, דגזרו עליו שמא ילמדו היתר ממנו שהוא דבר המתקיים, ותמה שם דא"כ מאי שנא זה מבונה בית בשבת שאי"צ לסתרו אע"פ שמתקיים. וחידש דצ"ל דשאני נוטע שהוא גדל והולך כל רגע מכוח האיסור, משא"כ בונה, וכעיי"ז כתב גם בקה"י (ח"ב סי' ז) ע"ש. [ולכאורה ההבנה בזה, דכיון דכל רגע גדל עוד א"כ החלק הזה צריך לאסרו לכה"פ בכדי שיעשו כדי שיוכר קנס, ונמצא לעולם אסור, ולכן יעקר. ודלא כביה"ל כלל דהענין דניכר הקנס].

ויש להסתפק בדין עבר והכין משבת לחול, שאיסורו מדרבנן, האם צריך לאבד התבשיל מהעולם, דהרי ממילא לא עשהו לשבת, וא"כ יהיה ניכר הקנס רק בחול ואז כבר יהיה ממילא מותר כדין מלאכה דרבנן דאף מזיד שרי למוצ"ש, או דילמא אינו דומה לנוטע. ולפי דברי המנחת פתים והקה"י לכאורה פשוט דהמכין משבת לחול מותר כמו בנין שנבנה בשבת, ואינו דומה לנוטע שגדל והולך, ועכ"פ להביה"ל יל"ע.

ולכאורה יל"ע אם דין זה דיעקור נאמר רק באיסור תורה או גם באיסור דרבנן, דלכאורה כפי שנתבאר בהערה בסמוך באיסור דרבנן נקטינן כרבי מאיר, ובגמ' (גיטין שם) מבואר דלרבי מאיר אין צריך לעקור אם היה בשוגג. וא"כ לכאורה בשוגג אי אפשר לחייבו לעקור. אך במזיד עדיין הספק בעינו עומד. אבל יש לעיין בסברא זו דמצד שני, הלא כשאני אומר לו להמתין עם תבשילו עד הערב, זה גופא היה רצונו ודעתו ובוזה רק נגרום שיתקיים האיסור שהתחיל בה, ועי' בכעיי"ז לענין יו"ט בשו"ת כת"ס (סי' ע"ו) ובשו"ת בצל החכמה (ח"ה סי' צ"ד, וח"ו סי' ה) ע"ש. ושו"ר במאור השבת (סי' י"ח הערה ס"ב) שדן בזה ורצה לומר כסברה זו ולא הניחה דעתו, ורצה שם להוכיח מהמרדכי (פ"ב דביצה סי' תרע"ה) לענין אופה מיו"ט לחבירו דבשוגג מותר למוצ"ש וכן דעת רבני קולוניא, ורבינו יואל אסר משום דאתי לזלזולי, מוכח דעכ"פ משום מעשה שבת ליתא. ועפיי"ז רצה לומר דלא זו בלבד שאי"צ לשפוך התבשיל, אלא אפי" ככל מעשה שבת אין בו, ומותר מיד אפי' מזיד. ע"ש. ולא הבנתי ראייתו דהא התם מיירי לענין היתר במוצ"ש, אבל ביו"ט עצמו [השני] יהיה אסור משום שנעשה באיסור, דמהיכי תיתי להתיר. וע"ש מש"כ מהשועה"ר (סי' תק"ג ס"ג) דהמכין מיו"ט לחול מותר למוצ"ש. והנה ביאור דברי הביה"ל בסי' שט"ז (סעי' ו, ד"ה ישב) שאסר לשמור צבי שניצוד בשוגג אע"פ שאין בכך איסור צידה, דהא לאחר מותר לשמרו כמבואר שם בשו"ע, וא"כ צ"ל דיסוד האיסור משום מעשה שבת, ומה דאפי' בשוגג צריך לשחררו נראה לומר דמכיון שבשבת עצמו מוקצה הוא, א"כ אף אם נאסור לו בשבת לא מינכר הקנס, ולכן צריך לשחררו עולמית והביה"ל לשיטתו כנ"ל, ויל"ע.

ברם, בכל ההוכחות דלעיל מהלכות יו"ט, יש לחלק טובא, דדוקא יו"ט שאין האיסור מצד מכין מיו"ט לחול, אלא מצד המלאכה, שהרי מלאכה נאסרה גם ביו"ט רק שאם הוא ליו"ט שרי מדין אוכל נפש, משא"כ כשהוא לחול נאסר מצד המלאכה ולא רק משום דין 'מכין'. וגם דנחלקו גדולי הראשונים אם בכלל שייך "מעשה שבת" ביו"ט, עי' בב"י (סי' תק"ג) בשם תשובות הרשב"א (ח"ה סי' ח) ורמב"ם (פכ"ג משבת ה"ט) וביה"ל (סו"ס תקכ"ז). וראה במשמרת המועדות (סי' תק"ג א) ע"ש. וא"כ שוב אין שום ראייה לדידן, ואפשר דאף יש ראייה משם לאסור, מצד שהרשב"א שם השווה דין הכנה לדין המבשל לענין מעשה שבת. ע"ש. ובהיותי בזה שאלתי שאלה זו קמיה מו"ר הגאון רבי אברהם גניחובסקי זצ"ל, ודעתו דאם בשבת עצמו, יאכל כדי שלא תתקיים מחשבתו, ואם הוא אחר השבת כבר, דינו כמו לענין יו"ט האמור.

